

Із світового досвіду:

УДК: 339.923:061.1(53-67)

*В.М. Левківський, А.В. Рибчук,
В.Г. Антоненко***ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

В статті досліджено особливості розвитку інтеграційних процесів в регіоні Перської затоки; проаналізовано основні етапи еволюції регіональної економічної інтеграції, розглянуто проблеми валютної інтеграції. Виявлено значення розглянутих процесів для України.

This article gives a survey of the peculiarities of the integration processes development in the Persian Gulf region; the main stages of the evolution of the regional economic integration are analyzed. The problems of monetary integration are considered. The meaning of processes under consideration as for Ukraine is discovered.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, регіональна економічна інтеграція, валютний союз, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки.

Сучасний розвиток системи світогосподарських зв'язків характеризується інтенсифікацією інтеграційних процесів. Нині активізація взаємопроникнення та взаємопереплетіння національних економік свідчить про зростаюче значення інтеграції у відтворювальному процесі національних економік. Міжнародна економічна інтеграція охоплює всі регіони світу. Не є винятком і регіон Перської затоки. Майже тридцять років тут динамічно розвивається інтеграційне об'єднання — Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), до складу якої входять такі країни, як Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман і Саудівська Аравія. З перших днів свого утворення це об'єднання перебуває в постійних пошуках нових форм економічної інтеграції, які перетворюють його на цілісне економічне угруповання. Завдяки тому, що ці країни мають величезні нафтові багатства, за останні десять років вони досягли суттєвих зрушень в соціально-економічному розвитку. Це виділяє РСАДПЗ серед інших інтеграційних об'єднань цього регіону, таких як Ліга арабських держав (ЛАД) та Союз Арабського Магрибу (САМ).

Аналіз інтеграційних процесів знайшов своє відображення в численній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Серед українських дослідників міжнародної економічної інтеграції слід передусім назвати Будкіна В.С., Климка Г.Н., Лук'яненко Д.Г., Пахомова Ю.М., Поручника А.М., Філіпенка А.С., Шниркова О.І. та ін. Такий науковий інтерес до міжнародної економічної інтеграції пояснюється тим, що інтеграція є «важливою складовою глобалізації і призводить до формування суспільств якісно вищого рівня щодо традиційних національних держав» [6, с. 1].

Попри прискорений розвиток цього дослідження, все ж таки значно менше уваги приділено проблемам регіональної інтеграції в сучасному світі, що об'єктивно актуалізує дослідження в цьому напрямку. Саме цьому і присвячено статтю, метою якої є висвітлити особливості інтеграційних процесів у регіоні Перської затоки.

Після отримання політичної незалежності країни Перської затоки спрямували свої зусилля на оновлення національних економік, їх диверсифікацію, розширення торговельно-економічних зв'язків. За відносно короткий термін більшість країн цього регіону провели глибокі за змістом соціально-економічні трансформації. Але цього було недостатньо, щоб модернізувати національні економіки, наблизити їх до економічно розвинутих держав.

У 80-х роках минулого століття країни Перської затоки, з метою зменшення конкуренції між собою при здійсненні стратегії диверсифікації економіки і включення в світогосподарські зв'язки, а також намагання досягти взаємодоповнення господарських структур, почали вести переговори щодо створення інтеграційного угруповання. Поштовхом до об'єднання країн стала також проблема забезпечення безпеки в цьому регіоні. Особливо вона актуалізувалась під час військових дій Іраку проти Кувейту та експансіоністської політики Ірану по відношенню до арабських країн Перської затоки. Після кількох раундів переговорів 25 травня 1981 року було прийнято рішення про створення Ради співтовариства арабських держав Перської затоки в складі шести країн. В статуті, який був підписаний главами держав, зазначалося, що РСАДПЗ забезпечує взаємну координацію політики в галузі економіки, промисловості та оборони, сприяє розвитку індустрії, сільського господарства, науки та технологій, створення науково-дослідних центрів. Серед завдань РСАДПЗ названі також розробка єдиних норм діяльності в таких галузях, як економіка, фінанси, торгівля, освіта, культура, сфера комунікації та інформації, законодавство та управління. Підкреслена задача зміцнення зв'язків і розширення сфер співпраці між державами-членами Ради співробітництва та їхніми народами.

Особливості економічної інтеграції в рамках РСАДПЗ визначаються цілою низкою характеристик, які певною мірою відрізняють її від інших моделей міжнародної економічної інтеграції. Зокрема, для країн, які входять до Ради співробітництва, характерною ознакою є однотипність структур національних господарств. Основу їх національних економік становлять величезні запаси нафти і газу. Так, за оцінками експертів, частка нафти становить 45% світових запасів, а газу – 40% [7, с. 15]. Значну частину експортних доходів вони отримують від нафти та нафтопродуктів, частка яких в окремих країнах становить більше 90%.

Країни, що об'єдналися в РСАДПЗ, мають подібні політичні інституції, відносно однорідну систему освіти і мистецтва, уніфіковані на основі чисто релігійної ідеології та арабської мови [2, с. 35]. Це держави з досить консервативними монархічними режимами, що засвідчили особливо яскраво події початку 2011 року.

В РСАДПЗ яскраво виділяється свій лідер – Саудівська Аравія. Унікальність цієї країни полягає в тому, що вона найбільша за територією (2149,7 тис. км²) і населенням (28,69

млн. осіб) в регіоні, володіє 1/4 світових запасів нафти, є релігійним центром мусульман усього світу, що посилює її політичну роль як в арабському регіоні, так і в світі. Згідно з дослідженнями МВФ, частка цієї країни в світовій економіці в середині 90-х років ХХ ст. становила 3,5%, що перевищувало відповідний показник Італії, Канади, Китаю, Росії [3, с. 81].

Країни-члени РСАДПЗ за рівнем соціально-економічного розвитку дуже неоднорідні. Лідером за темпами зростання ВВП у 2010 році був Катар (19,4%), другу позицію займав Бахрейн (3,9%), на третій опинилася Саудівська Аравія (3,8%). Найнижчі темпи зростання ВВП були в ОАЕ (2,6%) [4, с. 43]. Через нерівномірності економічного розвитку рівень подушового доходу також різниться між країнами. За даними таблиці 1 видно, що на першому місці знаходиться Катар, залишивши далеко позаду такі країни, як Саудівська Аравія та Оман. Середній рівень показують Кувейт, Бахрейн і ОАЕ. Зазначимо, що ці показники зіставні навіть із розвинутими країнами.

Таблиця 1

ВВП на душу населення країн РСАДПЗ, 1990–2010 рр., тис. дол. США

№ п/п	Країна	1990	2000	2005	2010
1	Бахрейн	3,5	7,9	13,3	29,8
2	Катар	5,4	17,7	72,4	122,2
3	Кувейт	20,5	37,7	80,7	144,3
4	ОАЕ	23,3	70,5	133,5	199,8
5	Оман	7,8	19,8	30,8	76,5
6	Саудівська Аравія	73,0	188,4	308,4	622,5

Джерело: складено авторами за [1, с. 24; 4, с. 43; 7, с. 14–16]

Аналіз динаміки обсягів ВВП країн-членів РСАДПЗ (див. табл. 2) показує, що економічне зростання в цій групі країн продовжується протягом двадцяти років. При цьому слід зазначити, що цей показник у регіоні мав більш масштабне зростання, ніж у світі навіть у докризові, а тим значуще в останні роки. Останнє яскраво свідчить про причини подій початку 2011 року, основа яких, по-перше, у зовнішніх впливах на найбагатший нафто-газовий регіон світу, та, по-друге, що чільно пов'язане з першим, у невдоволенні молоді, яка є переважною частиною населення цих країн і отримує сучасний рівень освіти, та розгортанні міжконфесійної релігійної боротьби.

Зазначимо, що, не зважаючи на ці позитивні показники, національні економіки залишаються слабо диверсифікованими. Галузева структура, виробництво основних видів продукції на душу населення є типовими для країн, що розвиваються. Та й зводити економічний розвиток лише до обсягів ВВП і подушового доходу принаймні не зовсім коректно. Нині широко використовуються показники, які характеризують життєвий рівень населення, його якість життя. Зокрема, мова йде про тривалість життя, рівень освіти, стан здоров'я, тощо. Що стосується країн Перської затоки, то структурна перебудова їхніх економік у порівнянні з розвинутими країнами здійснюється дуже повільними темпами.

Таблиця 2

ВВП країн РСАДПЗ, 1990–2010 рр., млрд. дол. США

№ п/п	Країна	1990	2000	2005	2010
1	Бахрейн	7,5	12,2	13,3	40,4
2	Катар	17,0	28,7	53,3	145,3
3	Кувейт	10,5	16,9	29,9	51,7
4	ОАЕ	11,6	21,7	32,5	40,2
5	Оман	6,0	8,2	12,2	25,8
6	Саудівська Аравія	4,7	9,0	13,0	24,2

Джерело: складено авторами за [1, с. 24; 4, с. 43; 7, с. 14–16]

Отже, стає все більш очевидним, що країнам Перської затоки з метою проведення модернізації національних економік, включення їх у глобальну систему, захисту колективних інтересів необхідно координувати економічну і соціальну політику. Вирішення цього завдання лежить у площині поглиблення інтеграційних процесів у регіоні. Таким чином, передумовами створення РСАДПЗ є як внутрішньо- і зовнішньоекономічні обставини, так і геополітична ситуація в регіоні.

РСАДПЗ має організаційну структуру. Правда, на відміну від Європейського Союзу, який піднявся на найвищий інтеграційний ступінь, тут немає органів наднаціонального управління, що цілком влаштовує країни співдружності. До робочих органів РСАДПЗ належить Вища рада, Міністерська рада та Генеральний секретаріат. Свою діяльність ці органи здійснюють у таких сферах: торгівля товарами і послугами, митні збори, міжнародний рух робочої сили, фінансові послуги, інвестиції, сільське господарство, будівництво, тощо.

Вже на перших етапах своєї діяльності пріоритетним завданням Рада співробітництва визначила економічну сферу. Прийнята в листопаді 1981 року Спільна економічна угода визначила основні напрямки економічної кооперації на довгостроковій основі. Угодою передбачалось усунення митних бар'єрів між країнами-членами РСАДПЗ, звільнення товарів національного виробництва від митних зборів, координація імпортової та експортної політики. Наступне засідання Міністерської ради, як одного із робочих органів РСАДПЗ, завершилось підписанням угоди по лібералізації міграції робочої сили і капіталу та поглибленню технічного і валютно-фінансового співробітництва. Підписання цих угод означало початок нового етапу розвитку інтеграційного процесу в країнах Перської затоки, який завершився створенням зони вільної торгівлі.

В рамках цієї форми міжнародної економічної інтеграції були ліквідовані тарифні і кількісні обмеження між державами-членами РСАДПЗ у тих випадках, коли товари в країні-експортері мають 40-відсоткову додаткову вартість. Також була встановлена мінімальна загальна зовнішня тарифна сітка від 4% до 20% [5, с. 85] на товари, що ввозилися із країн, які не є членами Ради співробітництва. Такі рішення сприяли зростанню макроекономічних показників. Так, середньорічні темпи зростання ВВП за період 1985–1990 рр. становили в Бахреїні – 4,1%, Саудівській Аравії – 3,6%, ОАЕ – 2,9%, Омані – 2,8%. Обсяги торгівлі між країнами-членами РСАДПЗ також мали тенденцію до зростання. У період з 1985 по 1995 рр. експорт виріс на 53%, у той час як імпорт збільшився на 45% [1, с. 24].

Однак економічна інтеграція на цьому етапі розвивалася суперечливо. Виникали суттєві розбіжності між країнами-членами РСАДПЗ при обговоренні розмірів спільного зовнішнього тарифу. Кожна країна намагалася захистити свої особисті інтереси, ігноруючи колективні інтереси країн співдружності. В результаті цього виникає проблема нечесної торгівлі, з'являються передумови застосування нетарифних інструментів, таких як адміністративні перепони на шляху торгівлі, добровільні обмеження експорту, тощо. Звичайно, такі дії стримували розвиток митного союзу, про який так багато говорили лідери країн цього регіону.

Вже в грудні 2001 року на черговому саміті країн-членів РСАДПЗ був підписаний новий документ під назвою «Економічна угода між арабськими країнами РСАДПЗ». Були визнані недоліки в економічному співробітництві, оцінені реальні досягнення співпраці країн-членів та визначені орієнтири подальшої роботи з активізації інтеграційних процесів в РСАДПЗ. Так, нова угода передбачала створення митного союзу до 1 січня 2003 року. За ці три роки необхідно було гармонізувати всі митні тарифи та зняти адміністративні перепони. Оскільки ключовим елементом торговельної політики країни є її зовнішній тариф, то важливим кроком до спільної торговельної політики було встановлення спільного зовнішнього тарифу в розмірі 5% для товарів, які ввозяться з-за меж РСАДПЗ, крім 53 найменувань, для яких розмір тарифу був нульовий [3, с. 85].

Незважаючи на те, що залишались не узгодженими окремі проблеми митного союзу, його утворення позитивно вплинуло на розвиток взаємної торгівлі країн співдружності. Так, за період з 2000 по 2007 рр. взаємна торгівля в рамках РСАДПЗ збільшилась на 28% і досягла 19,3% всієї торгівлі в регіоні [9].

Подальший розвиток інтеграційних процесів у цьому регіоні був спрямований на створення спільного ринку, де існує вільна мобільність факторів виробництва. Тобто наслідком створення спільного ринку могло бути встановлення «чотирьох свобод», а саме: вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили. На цьому шляху країнам-членам РСАДПЗ вдалося зробити мало. На сьогодні залишаються певні обмеження щодо свободи переливу капіталів, міграції робочої сили. Це не дає можливості підприємствам, бізнесу діяти в умовах рівної конкуренції, розширяти масштаби діяльності, збільшувати інвестиції. Наявність прикордонних формальностей, адміністративних умов, технічних стандартів заважає лібералізації міждержавних економічних зв'язків.

Істотне значення в інтеграції господарського життя країн-членів РСАДПЗ має розвиток системи транспорту та інфраструктури в цілому, що дає змогу суттєво зблизити країни. Будівництво мережі залізничних доріг, яку розпочато ще в 2005 році, пройде через території всіх шести держав-членів Ради співробітництва. Це значно розширить взаємні товарні і людські потоки. Не викликає сумніву, що введення в експлуатацію автомобільної магістралі, яка зв'яже Саудівську Аравію, Катар і Бахрейн, також буде сприяти розвитку торговельно-економічних відносин між країнами-учасниками. Важливу роль для розвитку регіональної економічної інтеграції відіграє газопровід, що здійснює постачання газу із Катару до ОАЕ, Оману і Бахрейн. В цілому ж процеси розвитку продуктивних сил в РСАДПЗ свідчать про господарське зближення країн і територій регіону. При цьому за останні п'ять років ці процеси стали більш інтенсивними й почали набувати інтеграційних рис.

Важливим кроком до поглиблення інтеграційних процесів було рішення щодо формування валютного союзу на зразок європейського аналогу, що передбачало створення регіонального Центрального банку, запровадження єдиної валюти, координацію монетарної політики. Кожна з країн-учасниць розуміє, що створення валютного союзу значно активізує інтеграційні процеси, розширює обсяги взаємної торгівлі, сприяє диверсифікації економіки, підвищує її конкурентоспроможність, позитивно впливає на розвиток ринку капіталів, а також зменшує залежність національних фінансових систем від глобальних процесів. Запровадження єдиної регіональної валюти має й політичні наслідки. Валютна кооперація країн Перської затоки підніме міжнародний авторитет РСАДПЗ, значно посилить її зовнішньополітичні позиції.

Ідея створення валютного союзу почала обговорюватися з 2001 року. Керівники Центрального банку країн-членів РСАДПЗ домовились про координацію дій з регулювання курсів національних валют. Було внесено пропозицію прив'язати свої валюти до курсу долара США як перший крок до уніфікації валютно-фінансової політики країн співдружності.

Слід зазначити, що початок XXI ст. для країн Перської затоки був успішним. Зростання доходів від експорту нафти гарантувало стійке золотовалютне забезпечення національних валют, що сприяло утриманню інфляції на низькому рівні. Інші макроекономічні показники, зокрема, дефіцит держбюджету, державний борг, відомі як Маастрихтські критерії конвергенції економік, також були зіставні.

Так, рівень державного боргу не перевищував 60% від ВВП, а дефіцит держбюджету був встановлений на рівні 3% ВВП, що відповідало критеріям валютного союзу. Спочатку планувалося, що всі країни-члени РСАДПЗ введуть єдину валюту в 2010 році. Економічні заходи, що необхідні для утворення валютного союзу, передбачалось завершити до кінця 2005 року. Тобто, країни співдружності повинні були виробити чіткий план дій, що дозволив би їм уникнути інфляційного тиску, розробити концепцію спільного Центрального банку для проведення єдиної грошово-кредитної політики, визначити режим переходу на єдину валюту. Але за цей перехідний період країнам-членам РСАДПЗ не вдалося досягти єдності щодо важливих напрямків створення валютного союзу. Не було завершено формування спільного ринку, дискусійними були заходи зі зближення макроекономічних показників країн-членів, зокрема, щодо визначення рівня дефіциту бюджету. Оскільки бюджети країн Перської затоки залежать від кон'юнктури нафтового ринку, то зниження цін на нафту і нафтопродукти негативно впливає на стан бюджету. Відсутність інституціональної та юридичної бази валютного союзу також стримувало формування валютного об'єднання. Вже в 2006 році від єдиної валюти відмовляється Оман, а в 2009 р. – ОАЕ, що послабило монетарну єдність країн Перської затоки, але це не вплинуло на плани створення валютного союзу. Вже 7 червня 2009 року чотири країни-члени РСАДПЗ – Бахрейн, Катар, Кувейт і Саудівська Аравія – підписали угоду про єдину валюту. Враховуючи недостатню гармонізацію національних фінансових систем і нескоординовані антикризові заходи, введення єдиної валюти відкладено до 2013 року.

Перехід до єдиної повноцінної валюти передбачає проведення цілого ряду заходів у сфері координації торгівлі, економіки, фінансів. Слід зазначити, що в результаті глобальної фінансово-економічної кризи економіки країн Перської затоки зіткнулися з рядом негативних процесів, зокрема, зі значним зростанням інфляції. Інфляційні про-

блеми переслідують Саудівську Аравію, Кувейт, ОАЕ. Різниця інфляційних показників сповільнює процес створення валютного союзу. Нерівномірний інфляційний тиск на економіку країн-членів РСАДПЗ є ризиком, тому усунення розриву стає одним із пріоритетів. Однією з причин зростання інфляції в країнах співдружності є прив'язка їх національних валют до долара США. Це обмежує можливості урядів і Центральних банків країн Перської затоки використовувати адміністративно-фінансові інструменти для боротьби з інфляцією. Тому вони поступово зменшують частку доларів США у своїх золотовалютних резервах з 70 до 60% [5, с. 91]. Крім того, окремі країни відмінюють прив'язку своєї національної валюти до долара США. Так, у 2007 році Кувейт змінив його кошиком валют. За оцінками експертів, таким кошиком валют може бути: долар – 45%, євро – 30%, ієна – 20% і фунт стерлінгів – 5%. Отже, досягнення високого рівня стабільності цін, відповідності критеріям рівності темпів інфляції та фінансової інтеграції є важливим кроком до утворення валютної зони.

Але, крім інфляції, економіки країн-членів РСАДПЗ повинні зійтися і в дефіциті бюджетів. За оцінками експертів МВФ, в останні роки в країнах регіону має місце тенденція до зниження макроекономічних показників. Найбільше зниження доходів було характерне для Саудівської Аравії. Так, дефіцит держбюджету у 2008 р. становив 8,3% від ВВП [8]. Щоправда нині, в умовах зростання цін на нафтовому ринку, можлива тенденція до зменшення дефіцитів бюджетів країн Перської затоки. Такі коливання цін на нафту можуть також бути серйозною перешкодою на шляху створення валютного союзу. Тому намічені критерії конвергенції дефіцитів бюджетів на рівні 3% мають бути виконані.

Поглиблений розвиток інтеграційних процесів у країнах Перської затоки можливий також шляхом диверсифікації їх зовнішньоекономічних зв'язків. З огляду на велику геостратегічну значущість регіону в ньому перехрещуються, як правило, інтереси США, країн Євросоюзу, Японії, Індії та Китаю. Хотілось би бачити і Україну в торгово-економічній інтеграції з країнами-членами РСАДПЗ. Усвідомлення тієї обставини, що Україна занадто залежна в енергетичній сфері від однієї держави, змушує розвивати відносини з країнами Перської затоки як можливість диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Інвестиційний потенціал також робить їх важливими партнерами для нашої країни.

Напрямок для взаємного співробітництва досить багато. Можемо, зокрема, зазначити сферу військового та військово-технічного співробітництва, аграрний сектор, літакобудування, енергетику, тощо. Звичайно, Україні важко конкурувати з розвиненими країнами, які міцно закріпились на ринку послуг, ринку високотехнологічної продукції країн Перської затоки. Разом з тим країни цього регіону зацікавлені в розвитку співпраці з Україною в авіакосмічній сфері. Сьогодні тут працює наш літак АН-124, а також одне з найбільших підприємств у світі з випуску авіаційних двигунів для літаків і гелікоптерів «Мотор Січ» [10].

Україна представлена і в колективній стратегії країн Перської затоки щодо отримання продовольства іззовні. З метою конкретизації рішень з розвитку співробітництва в 2010 році відбувся візит Міністра закордонних справ України до Катару і того ж року Україну відвідав керуючий директор інвестиційної адміністрації ОАЕ шейх Хамед бін Заїд Аль Нагаян [10]. У процесі переговорів були представлені наші національні проекти, зокрема, будівництво терміналу і генерації потужностей з переробки скрапленого природного газу. Зміцнення зв'язків України і держав-членів РСАДПЗ значно

збільшить обсяги товарообігу, взаємних інвестицій, позитивно вплине на розвиток інтеграційних процесів у регіоні.

Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, можемо свідчити, що розвиток інтеграційних процесів у РСАДПЗ характеризується посиленням економічної інтеграції. Зокрема, країни Ради співробітництва сьогодні в пошуку компромісів щодо створення спільного ринку. Це сприяє не лише ліквідації різних перешкод на шляху вільного руху всіх факторів відтворювального процесу, а й удосконаленню механізму його організації. Мова йде про стимулювання конкуренції та модернізацію організаційно-виробничих структур, поглибленню спеціалізації економік країн-членів РСАДПЗ. Позитивно вплине на розвиток інтеграційних процесів і створення валютного союзу. Першочерговим завданням у цьому плані є погодження критеріїв конвергенції їхніх економік. Це той економічний фундамент, який забезпечить прогрес соціально-економічного розвитку країн Ради співробітництва.

Робити прогнози про те, яким стане РСАДПЗ, яку роль вона відіграватиме у світовій економіці, ще зарано. Але вже нині зрозуміло, що країни Перської затоки намагаються створити таке інтеграційне угруповання, яке забезпечить переміщення їх із регіональної периферії в активних гравців світової економіки, що має слугувати й досвідом для України.

1. *Байбаков А.* Будут ли арабы жить лучше? // Азия и Африка сегодня. — №1. — 2008. — С. 23–29;
2. *Горкина Т.И.* Ближний Восток: его роль и значение в системе мирового хозяйства // Краеведство. География. Туризм. — №25–28. — 2004. — С. 35–42;
3. *Лукасян Г., Филоник А.* Аравийская интеграция // Мировая экономика и международные отношения. — №2. — 2004. — С. 80–90;
4. *Инвестгазета* // №6. — 14.02 — 20.02.2011. — С. 4–45.;
5. *Котляров С.В.* Аравийская интеграция: новые перспективы экономического сотрудничества // Восток. — №3. — 2007. — С. 83–93;
6. *Трощинський П.В.* Економічні умови євроінтеграції країн Центральної і Східної Європи // Автореферат дисертації на здобут. к.е.н. — К., 2006. — 20 с.;
7. *Шкваря Л.В.* Страны Персидского залива: относительно устойчивы, но... // Азия и Африка сегодня. — №10. — 2009. — С. 14–19;
8. *May 2009 Economic Outlook for the Middle East and Central Asia.* — IMF, 2009.;
9. *Middle East and North Africa Region, 2008. Economic Developments and Prospects.* — N.Y. World Bank. 2008;
10. <http://www.emirat.ph>. — 2010 р.